

Charypar, Michal

Česká historizující próza mezi romantismem a realismem : rekonstrukce historické právní kauzy Henyka z Valdštejna v povídce Karla Sabiny Osudná kniha)

Bohemica litteraria. 2014, vol. 17, iss. 1, pp. 87-105

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130915>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Česká historizující próza mezi romantismem a realismem

Rekonstrukce historické právní kauzy Henyka z Valdštejna v povídce Karla Sabiny *Osudná kniha*

Michal Charypar

KLÍČOVÁ SLOVA:

Česká literatura, historizující beletrie, 19. století, Karel Sabina, realismus.

KEY WORDS:

Czech literature, historical fiction, 19th century, Karel Sabina, realism.

ABSTRACT:

Czech historical fiction between romanticism and realism (The reconstruction of a historical legal cause of Henyk Wallenstein in Karel Sabina's tale *The Fatal Book*)

The study attempts at two complementary goals: 1) It discusses the principal character of historical themes in 19th century fiction and strives to give a new specification of realistic historicism based on traditional research on romantic historicism. At this point, the study concludes that Czech realistic prose-writers in treating historical themes mostly used techniques established already by romanticism. The development of the romantic model of historical fiction cannot therefore be defined by absolute criteria (like, e.g., the presence / absence of concrete means or techniques), but only by means of relative criteria (clearly higher / lower extent of using a single means or technique, its central / peripheral position in the semantic structure of a text, and so on). 2) The theory mentioned above is applied here on a short-story *Osudná kniha. Historická povídka* (A Fateful Book. Historical story, 1866) by Karel Sabina. This short-story uses a fully literary form for processing a 17th century legal cause of a Czech nobleman and a printer Henyk of Wallenstein, involving an illegal publication of a politically subversive book, and sticks tightly to the historical legal documentation. At the same time, the study gives evidence of blending of

literary and scientific discourses in *Osudná kniha* that is based on comparing this short-story with Sabina's long scientific article regarding the same topic, that was published in 1867.

1.

Fenomenální obliba historismu procházející v 19. století celou literární Evropou je obvykle vnímána i jako jeden z konstitutivních rysů romantismu, který kanonizoval směr, jímž se nato dlouhodobě ubírala zvláště historická próza (HRBATA – PROCHÁZKA 2005: 214–250 aj.). Právě romantický historismus představoval také nejvlivnější typ historismu v umění obecně, který pak už z kulturního obzoru zřejmě nikdy nezmizel.¹ Zároveň se však ani v literatuře 19. století využívání prvků historické tematiky jistě neomezovalo na tento romantický koncept.

Pátrání po realistické historické beletrii nicméně naráží na nikoli nevýznamné obtíže. Jde v prvé řadě o to, jak odlišovat realistický historismus od romantického.² Samo uvádění historické faktografie do krásné literatury nesporně ladí se zásadami realismu, bylo však široce praktikováno už evropskými romantiky. Jiří Pelán upozornil nedávno na debatu, jež se odehrála v Itálii nad vydáním první verze románu Alessandra Manzoniho *Snoubenci* (1827). Vícekrát v ní byl vysloven názor, že není přípustné mísit faktickou historii s příběhy fiktivních postav rovnocenně, jak to činil Manzoni. Řešením dilematu měla dle italských kritiků být jedna ze dvou krajních poloh – buď zcela podřídít příběh historickým faktům, nebo naopak vnímat historii pouze jako kulisu vysvítající zpoza dominujících romaneskních dějů. Právě manzoniovský model se přesto stal paradigmatickým žánru historického románu; v české literatuře ho podle Pelána s plným pochopením uskutečnil až Alois Jirásek (PELÁN 2013: 5–7, 27). Středoevropskou literaturu včetně české však mnohem více ovlivnil historický román Wal-

- 1) Dosud se, nejčastěji bohužel ve formě klíše, uplatňuje ve filmu a v literatuře zaměřené zvláště populárně a komerčně. Avšak i v náročné české literatuře 20. století se romantickým historismem inspiroval například Miloš Václav Kratochvíl, z polemického pohledu k němu odkazoval ještě Karel Michal v novele *Čest a sláva* (1966) aj.
- 2) Dosavadní odborná literatura zpravidla buď hovoří výslovně o romantickém historismu, nebo historismus v literatuře 19. století vnímá indiferentně. Práce zaměřené koncepčně k ohledávání historické tematiky v beletrii jsou vzácností. Řadu nových zjištění přinesla Lenka Řezníková, která se ve své knize věnovala kritice literárního historismu 19. století ze strany středoevropské moderny (ŘEZŇKOVÁ 2004; k témuž tématu KRASNICKÝ 1989) a popsala též různé přístupy k pojmu historismus v německojazyčné literatuře. V mnohém objevný je i komentář Věry Brožové k edici próz Zikmunda Wintera (BROŽOVÁ 2009). Problematice historické tematiky ve fikci obecně věnoval úvodní úvahu své studie Zdeněk Hrbata (HRBATA 1989: 111–113). Z prací Jaroslavy Janáčkové k tématu připomeňme zvláště monografii o Aloisu Jiráskovi (JANÁČKOVÁ 1987).

tera Scotta, který se s centrálním problémem propojitelnosti historické reality a literární fikce potýkal zčásti obdobným způsobem jako Manzoni. Historizující beletrie ve Scottově pojetí přistoupila k výrazně vyšší tematizaci fakt z dokumentů a historiografických pojednání ve srovnání s tradicí gotického románu (Horace Walpole, Ann Radclyffová aj.), zasazovaného do okaté pseudohistorických kulis. Důsledněji uváděná historická tematika přinesla oproti dosavadní historizující próze především patrnou tendenci k zpřesňování a zkonkrétnování zobrazovaných skutečností, kterou lze klasifikovat přinejmenším už jako výrazné vykročení směrem k pozdějšímu realismu. Známa je však i okolnost, že Scott občas fakta z uměleckých důvodů upravoval. Tak v komentářích ke svému románu *Quentin Durward* (1823) uvedl, že v zájmu vyprávěného příběhu vědomě předsunul zavraždění lutyšského biskupa Ludvíka Bourbonského r. 1482 už do r. 1468, tedy o čtrnáct let dříve. Pohotový recenzent v časopisu *New Monthly Magazine* mu měsíc po vydání románu vytkl tento „odklon od historické pravdy“ jako manipulaci s fakty, jež mění celkový smysl podávaného děje. Autor historického románu prý nemá právo „pod rouškou zábavy“ vzbuzovat „falesné dojmy“ a zneužívat tím dějepiscectví (cit. podle PARKER 1960: vii–viii). Kritika pak měla vliv na počáteční vlažné přijetí díla v Británii.³ Raná recepce děl A. Manzoniho i W. Scotta shodně ukazuje, jak výraznou úlohu měla autentičnost historických témat v očekávání čtenářů už v době zrodu romantického modelu historizující prózy.

Látka označovaná jako historická implikuje představu minulé reality, bývá konkrétně časově i lokálně určena a zahrnuje jmenovité historické osoby a/ nebo události. Historizující beletrie už svými vnitřními dispozicemi, bez ohledu na umělecký záměr spisovatele, vykazuje jistou tendenci ke skutečnostnímu vnímání zobrazovaných entit a zároveň si vybírá modelové, tématu přiměřené postavy, prostředí a děje (co bývá „přiměřené“, určuje vždy úzus, vkus doby a čtenářské očekávání). J. Pelán proto ve zmíněné stati už u romantických historických romanopisců pozoroval též snahu o vytvoření „typů“, tedy prostředku, který obyčejně bývá přisuzován až literatuře realismu: „Volba ‚typických‘ protagonistů, kteří jsou zasazováni do ‚typických‘ historických situací, pak vede k překonání romantických schémat a otevírá cestu realistické zobrazovací metodě. Odtud také dlouhý dech tohoto žánrového modelu: téměř nezkorigovaný

3) Je příznačné, že v pozdější době byly tyto výtky bez ohledu na Scottův někdejší umělecký záměr stále znovu opakovány a vyskytují se prakticky beze změny i v nejnovějších komentářích na Internetu, které formují dnešní obecné povědomí o Scottovi (viz anglické články k jeho jednotlivým románům, hesla k nim v internetových encyklopediích apod.).

ho mohla převzít pozitivisto-realistická beletrie druhé poloviny 19. století“ (PELÁN 2013: 7).⁴ Musíme však připomenout i skutečnost formulovanou Zdeňkem Pešatem, který tento romantický model konfrontoval s inovací, již přinesly v šedesátých letech 19. století průkopnická díla světového historického realismu, romány Gustava Flauberta *Salambo* (1862)⁵ a Lva Nikolajeviče Tolstého *Vojna a mír* (1865–1869). Podle Pešata „romantická historická tvorba od Scotta až po Sienkiewiczze [...] pečovala zejména o věrné vystižení dobového koloritu, zatímco ve vlastním ději co nejméně spoutávala fabulační fantazii autorovu“. Realistický historismus však cílil k tomu, aby se tento rozpor minimalizoval. Zvláště tolstojovský koncept „vyžadoval pro historický kolorit adekvátní děj, aby se obě stránky, umělecká a historická, prolínaly a tvořily jednotu“ (PEŠAT 1961: 439).

Snahy realismu poukazovaly nejen k autenticitě v rámci fikčního světa, o niž v první řadě usiloval romantismus, ale snažily se ji v mnohem větší míře usouvztáhnout s autenticitou aktuálního světa, jehož literární obraz byl ovšem také součástí fikce, byl však budován pokud možno z přímého kontaktu autora s vnější realitou, na základě jejího detailního poznání a studia. U textů s historickými náměty byla nicméně situace o něco složitější. Kontakt autora se zobrazeným světem zde byl nutně nepřímý, zprostředkovaný pomocí dostupných pramenů písemné i hmotné povahy a jejich interpretace soudobou historickou vědou. Adekvátní literární ztvárnění minulostní látky proto od spisovatele vyžadovalo umnějším, sofistikovanějším přístupem a vyšší mírou spekulace při utváření fiktivních entit než u látky současné. Málokdy přitom literatura zašla k pokusu o ztvárnění totální historické reality, který by programově vytěsňoval vše, co mohlo být, a omezoval se jenom na to, co prokazatelně bylo (jako např. ve válečném historickém románu Emila Zoly *Rozvrat* z r. 1892). Míra toho, co konkrétní autor své invenci „dovolil“, byla individuální. Realismus akcentoval zpravidla i cíle umělecké, jež měly povýšit literární dílo nad pouhou fotografii vyzoborované či vybadané skutečnosti. Umělcova fantazie neměla zaniknout pod dik-

4) Sama metoda typizace je přitom z pohledu realismu zjevně problematická, neboť svým zobecňováním abstrahuje od konkrétní jevové skutečnosti. Jde o umělecký prvek, jehož účelem je vytvořit postavu či situaci nikoli reálnou, ale uvěřitelnou v oblasti fikce a hlavně opakovatelnou – snad i nad rámec konkrétní historicko-společenské situace, tj. právě jako „všeplatný“ typ. Stane-li se však např. postava symbolem zastupujícím jinou významovou jednotku, přestává být realistickou. Metoda vytváření nadosobních typů tedy potenciálně obsahuje i určitý rys mytizace reality, který v našem případě platí shodně pro romantický i pro realistický historismus.

5) U Flauberta je však třeba konstatovat, že zjištění z důkladného historického studia při psaní *Salambo* podrobil estetickým cílům, jimž přikládal vždy nejvyšší preference; jeho román se tak stal inspirací zvláště později pro modernisty. Soudobá kritika např. v osobě Charlese-Augustina Sainte-Beuva naopak vytýkala Flaubertovi odchylky od historické skutečnosti (srov. HRBATA 1989).

tátem reality, ale uskutečňovat se v jí daných mantinelech, tvůrčí svoboda se stávala poznanou nutností. Realismus se svou snahou o dichotomický řez mezi pravděpodobným a nepravděpodobným oprošťoval literaturu od té části dosavadní tradice, která pracovala s fantaskními prvky, a znamenal zároveň zúžení žánrového spektra. Ztrátu však kompenzovalo nalezení potenciálně nevyčerpatelné studnice námětů z okruhu konkrétní jevové skutečnosti, které atomizovaly dosavadní konceptuální uvažování romantismu a nabízely nepřehledné množství tematických variant. Pro realistické psaní se tak stal typickým důraz na plnost fikčního světa s minimem míst nedourčenosti, podmíněný často tendencí k extenzivní popisnosti a vyloučením personálního vypravěče.

Lze tvrdit, že v českém kontextu nenalezneme uplatnění realistické metody v „čisté“ podobě. Ani klíčoví autoři českého historického realismu Alois Jirásek a Zikmund Winter se zjevně nevymanili z vlivu romantické tradice. U Jiráskova, nejen raného, ale i zralého (*Mezi proudy*, 1887–1890) či pozdního (*Temno*, 1912–1914), stále nacházíme romanticky laděné děje i typy postav. Také v románu *Proti všem* (1893) nelze přehlédnout postavy milenců či hérao (Žižka) jako tradičních romantických protagonistů, přestože tu nedominují, ale ustupují do pozadí před kolektivním tématem zrodu a kulminace husitského hnutí. Jako jisté novum však působí zřejmá snaha o verifikování znaků fikčního světa s prvky světa aktuálního, jejímž průvodním znakem se stala tendence k četnému zapojování topografických a jiných reálií. I tak ale Jiráskovy romány nad úroveň stávající romantické tradice (Václav Beneš Třebízský, Josef Svátek, Josef Jiří Stankovský aj.) nepovyšovala tolik inovace jejích postupů, která není velká, ale hlavně nesporné slovesné a vypravěčské mistrovství autora. Ani to však samo není specificky znakem realismu. U Wintera je dojem historicity evokován v první řadě jazykem, který využívá autentického výraziva (tak se i v častých popisech výrazně uplatňuje specifická slovní zásoba) či slovních vazeb z dokumentace vzniklé v tematizované době 16. – 17. století. Ve skutečnosti jde ale o jazyk budovaný značně uměle, s využitím řady neologismů a dalších inovací, jako svébytný artistní výtvar (u Jiráskova se toto úsilí o archaickou stylizaci jazyka projevuje zřetelně slaběji). Na notorickou skepsi romantiků mohou upomínat i negativní dějová vyznění Winterových próz s pocity životní prohry, deziluze a beznaděje (BROŽOVÁ 2009), byť taková vyznění hojně nacházíme také u Winterových vrstevníků Viléma Mrštíka, Ignáta Herrmanna (*U snědeného krámu*), Julia Zeyera (*Jan Maria Plojhar*), Karla Matěje Čapka-Choda a jiných. Patrně nejlépe s tradičními kritérii realismu korespondují románové práce Terézy Novákové, které zpravidla vycházejí z pozapomenutých historických pramenů,

v dějích ani v psychologickém uvažování a jednání postav zřetelně nevybočují z historických mezí a v promluvách v přímé řeči oživují dochované zbytky východočeského nářečí (mj. *Jan Jílek*, 1898, přepracováno 1904). Také aktualizace historických námětů pro přítomnost, jimž se žádný z velkých českých realistů nevyhýbal, jsou u Novákové relativně nečetné (např. ohlas diskusí o potřebě zrušení celibátu z konce 19. století v *Drašarovi*, 1910).

Realistický historismus si lze představovat jako tvůrčí spisovatelskou aktivitu, která přihlížela k historickým zdrojům a komplementárně i k poznatkům soudobé vědy. Odedávna však autoři historizujících próz exploatovali populární historické prameny typu kronik apod., a to i tehdy, když tvořili pouze komerčně a bez uměleckých ambicí. Praxe zapojování vědy o dějinách do literatury se prosadila opět nejpozději v romantismu. Silná pozice romantické historiografie v Evropě (WHITE 1973/2011) a zásluhou Františka Palackého a jeho raných pokračovatelů také u nás už od třicátých let 19. století zaštiťovala historizující tvorbu beletristů, kteří v různé individuální míře vycházeli z prací historiků nebo jimi pořizovaných edic historických pramenů v knihách či periodikách (např. v *Časopisu Českého muzea*) a následně díky širší základně svých čtenářů sami vědu o historii popularizovali a uváděli ji v obecnou známost. Romantická věda idejí se přitom vyvíjela přinejmenším do sedmdesátých let, a jejich poznatků tedy výběrově využívali ještě realisté, kteří se mohli současně inspirovat už také pozitivistickou vědou druhé poloviny 19. století. Ani realističtí literáti proto zpravidla nepsali čistě faktograficky a nezříkali se zobecňujících idejí, nezbytných pro sjednocení smyslu literárního díla, ale sami tyto potřebné ideje čerpali z konceptů vědy či ze starší beletrie nebo k nim nově vytvářeli vlastní paralely (vzpomeňme třeba na Jiráskův umělecký koncept doby „temna“). Realistický přístup k historismu tak ani v tomto ohledu neznamenal popření romantického modelu.

S užíváním vědních principů v beletrii souviselo citování historických dokumentů a uvádění vysvětlujících autorských poznámek pod čarou. Německá i česká populární historická próza překvapivě užívala tohoto prostředku už velmi záhy, nejpozději ve čtyřicátých letech 19. století (Karl Herloßsohn-Herloš, Prokop Chocholoušek). Později k němu sáhla i komerční braková próza. Poznámky k anonymnímu⁶ kolportážnímu románu *Zrádce národa* (1872–1874) uvádějí doslovně dokumenty z revoluce r. 1848 včetně zdrojů, z nichž spisovatel čerpal, ale kontextem těchto dokumentů se stávají ultraromantické, ostentativně ne-reálné, divoce fabulované děje, do nichž zasahují dokonce nadpřirozené moc-

6) Autorem byl podle nových poznatků Eduard Rüffer nebo Václav Žížala Donovský (CHARYPAR 2014: s. 206).

nosti. Naopak umělecky náročnější tvorba velkých realistů extenzivní citování v textu či v poznámkách omezovala a vystačila si obyčejně s krátkými autorskými vysvětlivkami např. k užití prvků historického jazyka či nářečí. Citování dokumentů v historizující beletrii tak nelze hodnotit jako primárně realistické, byť zásadám realismu jistě neodporuje. Prioritou realistů obvykle nebylo prosté citování ani vytváření paratextů, ale naopak umné zapracování historického citátu do hlavního textu. Realistický diskurs charakterizuje sofistikovaná práce s citátem a vytváření adekvátního textového okolí, do něhož má být citát zasazován, prolnutí citátu s autorským textem formou parafrází, navazujících dějových spojení apod. To znamenalo i těsnější příklon literárního příběhu k obsahu citovaného pramene a tematizování dějů nezabíhajících do romaneskních či dobrodružných poloh, které ostatně i v romantismu patřily jen ve svých vrcholných projevech k „vysokému“ psaní.

Současně bývá u historizující beletrie patrná tendence posílit historický kolorit vyprávění též archaizující stylizací autorského jazyka, např. právě ve stylu citovaných dokumentů, kronik apod., z nichž spisovatel mohl přebírat prvky lexika a některé gramatické vazby. S postupnou modernizací spisovné češtiny ke konci 19. století však sklon k archaizaci jazyka nesporně znamenal i rostoucí míru „nerealistické“ stylizace, nejošemetnější zpravidla v přímé řeči. Naopak jazyk literatury první poloviny století, kdy se moderní čeština teprve utvářela, stál v relativně těsné blízkosti k jazyku předbělohorské doby, na nějž koneckonců programově navazovaly raně obrozenské lingvistické koncepty. Až do čtyřicátých let 19. století tak autoři historizující prózy mohli velmi snadno a téměř uzuálně imitovat historickou češtinu zcela prostým přejímáním jazyka kronik apod.⁷ Prvků historického jazyka pak užívali často i Jirásek a Winter (či ještě po nich Vladislav Vančura), slovesné umění těchto autorů však stálo na tak vysoké kvalitativní úrovni, že už nepřipouštělo návrat k technikám zmíněné netvůrčí konvence z předbřeznové doby.

V české historizující fikci můžeme nejméně do konce 19. století sledovat principiální kontinuitu bez výrazných vývojových předělů. Součástí této kontinuity byla ve svém základu realistická vývojová snaha o kvalitativní posun od literatury pouze „historizující“ k literatuře skutečně „historické“, aniž by tím ovšem bylo opuštěno pole fikce. Literární vývoj se přitom neopíral o prostou dichotomii romantismus × realismus, ale byl spíše transgenerační

7) Tím se ovšem otázka jazyka rané historizující prózy nevyčerpává. Na úrovni lexika i gramatiky bychom dále mohli upozornit na přejímání germanismů, prvků jazyka RKZ aj. Narážíme také (nejméně do čtyřicátých let) na přejímání celých pasáží z kronik a dalších pramenů, které lze označit za plagování jazyka i tématu.

záležitostí, jež v průběhu 19. století docílila pozvolné, kontinuální proměny domácí literatury v podobě více kvalitativních stupňů. Realistický historismus, jak jsme ukázali, nepřinesl ve srovnání s romantickým nic principiálně nového a bazíroval převážně na znacích ustavených už v romantismu. Distinktivní platnost má až to, které tradiční znaky historismu realistický diskurs nově akcentoval a které naopak potlačoval, pokud jde o míru prostoru v textu, které z nich mají centrální postavení ve významové struktuře díla, realizují autorův umělecký záměr apod. Rozlišující kritéria mezi romantismem a realismem na poli historizující fikce tak mohou být jen poměrná. Jedná se zpravidla o tendence patrné pouze při porovnání se starším územ a dané literárněhistorickou interpretací.

Charakteristický je např. nárůst popisných faktografických partií textu, tematizování historických reálií včetně citací z pramenů stylisticky pokročilejším způsobem aj. Většina užívaných prostředků ovšem překračovala meze historismu v literatuře a byla charakteristická pro všechny realistické tematiky. Šlo zvláště o tendenci k oprostění textu od fantaskních prvků, k přizpůsobení typu vyprávění zvolené látce a k napřimání trasy děje v uvěřitelných mantinelech, ke zpřesnění a zkonkrétnění líčení pomocí autentických detailů, k popisnosti (prostředí, fyzický vzhled i psychologická charakteristika postav, oděv, místní zvyky), k objektivnosti a potlačení subjektivního pohledu na skutečnost (mj. nižší výskyt vypravěčské *ich-formy*), k autentifikaci řeči postav (po psychologické stránce i formálně, např. užíváním archaických / dialektálních prvků k charakterizaci historického / krajového jazyka) aj. Zdůrazněme však, že i když konkrétní dílo vykazuje vysokou míru či počet těchto tendencí, příklon k realismu v něm stále nemusí dominovat. Rozhodující při dichotomické klasifikaci díla jako romantického / realistického tak mohou být i skutečnosti zdánlivě vnější, jako je zvláště hledisko časové (doba vzniku a vydání díla) nebo programové přihlášení spisovatele ke konkrétní metodě, směru či literárním vlivům, byť v konkrétních případech je ovšem nutné taková přihlášení konfrontovat s územ prezentovaným v díle. Vývoj historismu v beletrii též nelze vnímat jako prostou cestu od básně k pravdě, neboť realistická „pravda“ zůstávala stále básní, literárním výtvořem. Některé dobové umělecké prostředky realistů, jako byla typizace postav a situací, tak z dnešního pohledu dokonce mohly narušovat principiální úsilí o vytvoření zdání pravdivosti.

2.

Platnost některých z výše uvedených hypotéz můžeme vhodně otestovat jejich aplikací na konkrétní dílo beletrie. Jako příklad nám poslouží próza Karla Sabiny *Osudná kniha*, tištěná na pokračování v *Květech* v předjaří 1866. Tato málo známá⁸ povídka, časově zasazená do předbělohorské doby, vykazuje na první pohled řadu realistických prvků, ač dobou vzniku předchází hlavní vlnu realismu v české literatuře, již lze datovat od osmdesátých let 19. století. Sabina už v r. 1859 jako jeden z prvních u nás uvažoval o realismu i teoreticky v anonymním úvodním článku k zahajovacímu číslu časopisu *Jasoň*, vydávaného Janem Erazimem Sojkou. Odsoudil pojmání realismu jako hrubozrnného materialismu zbaveného jakékoli perspektivy ideálu, a tedy i uměleckých ambicí, a naopak postuloval, že „pravý realismus s idealismem splývá všady“ (SABINA 1859). Třebaže „idealismus“ je tu především dobové synonymum k pozdějšímu pojmu romantismus, nelze zároveň nepřipomenout tzv. ideální realismus, prosazovaný později Eliškou Krásnohorskou a dalšími. Realismus *Osudné knihy* je nicméně odlišný.⁹

Povídka pojednává o případu nedochované, politicky podvratné knihy, proti níž bylo r. 1616 vedeno soudní vyšetřování kvůli jejímu ostře kritickému postoji vůči vládě císaře Matyáše. Podle současného poznání se jednalo o dnes nezvěstný německý spis pražského prokurátora a spisovatele Václava Magerle ze Sobíšku *Beschreibung von Begebenheiten...* (titul se někdy překládá jako *Spis o událostech posledních let*), tištěný od prosince 1615 do ledna 1616, jehož objednavatelem a mecenášem byl boleslavský hejtman a knihtiskař Henyk (u Sabiny Hynek) z Valdštejna (srov. KNIHOPIS 1965: 372–373; VOIT 2006: 917–918; PUMPRLA 2010: 1156–1159). Ve své „historické povídce“, jak zní podtitul *Osudné knihy*, se Sabina pokusil o rekonstrukci kauzy. Zachoval důsledně postup věcného líčení a hojně v textu citoval z dochovaných dokumentů o případu, jako je smlouva o vydání knihy mezi Valdštejnem a tiskařem Mizerou, úřední korespondence, zápisy z výslechů aj. Potlačil spekulativní linii výstavby historického příběhu a v nebyvalé míře tím už v r. 1866 vnesl do literární prózy realistické prvky. Líčil

8) Upozornil na ni, pokud je nám známo, dosud jen Miloslav Hýsek, avšak spíše v negativním smyslu (HÝSEK 1921: 125). První moderní vydání *Osudné knihy* připravila Petra Hesová (SABINA 2014); její edici jsme během psaní této stati neměli k dispozici.

9) L. Řezníková též upozornila na starší Sabinovu kritiku povídky *Jiřina. Povídka z časů Jindřicha Korutana* (1846) Prokopa Chocholouška, v níž prý Sabina „deklaroval svůj ideál historické beletrie“. Tím se mělo stát „především citlivější propojování složky historické, umělecké a vlastenecké“ (ŘEZŇKOVÁ 2004: 84, též 91; srov. SABINA 1847).

zde téma, které jako profesionální spisovatel a redaktor znal z praxe. Mohl se také opřít o studium podniknuté pro svůj současně vydávaný *Dějepis literatury československé staré a střední doby*. Vysokou míru jeho obeznámenosti s příslušnými historickými prameny a zároveň také souběžnost literárního diskurzu *Osudné knihy* s vědeckým dokládá konečně i skutečnost, že krátce po vydání této povídky věnoval Sabina danému tématu ještě rozsáhlé historiografické pojednání *Hynek z Valdštejna, pán na Dobrovici, Kunštberku aj.* (SABINA 1867). Nikdy později žádné takto podrobné zpracování Valdštejnova případu publikováno nebylo.

Sabinova *Osudná kniha* těsně sleduje skutečnosti zjištěné z pramenů a jenom na prosté minimum prostoru popřává básnické licenci. Z české literatury do té doby se takto podobá snad jen tzv. „starosvětským obrázkům“ Karla Jaromíra Erbena, textům na pomezí beletrie a archivní zprávy, otiskovaným v letech 1846–1856 a prezentujícím jakési fragmentární příběhy o historických osobách, v nichž se však zjevně nepřekračují informace podávané v prameni (ERBEN 1939: 7–84; k tomu srov. KUSÁKOVÁ – PÍŠA 2011). Zatímco však u Erbena se jedná o krátké črty nesoucí se v jediné stylové rovině autorského líčení, Sabina v *Osudné knize* přinesl souvislé vyprávění na několik desítek stran knižního formátu, podané standardní literární formou, v níž se autorský textový part střídá s dialogy postav. Metodu literárního využívání archiválií v historizující beletrii později vrcholně zdokonalil Zikmund Winter, který se zároveň ve svých dílech snažil kontury původního pramene skrýt, aniž se obvykle odchyloval od jeho faktické roviny (BROŽOVÁ 2009; FORST 1965: 122–124). Uměleckou hodnotu starších pokusů v tomto žánru u Erbena a Sabiny však také není třeba podceňovat.

V závěru svého *Dějpisu literatury československé staré a střední doby* Sabina soudil, že ztracená Magerlova kniha podávala „přímý výraz politických stran“ proticísaršské opozice vedené Václavem Budovcem z Budova (SABINA 1861–1866: 946). Ve své povídce se téma „osudné“ knihy snažil zkonkrétnit a popsat politické pozadí celého případu. Byl tak jedním z prvních historiků¹⁰ a jistě prv-

10) Pokud jsme zjistili, jméno Magerle historikové do té doby zmiňovali jen sporadicky a v jiných souvislostech, např. PALACKÝ 1836: 296; TOMEK 1847: 404, 516. Později, v sedmdesátých letech, se k Magerlově knize a postavě Henyka z Valdštejna opakovaně vyjadřoval Josef Jireček, a to nejen písemně (JIREČEK 1873: 417–418; 1876: 1–3, 39–40, 303–305; 1878), ale např. i v přednášce pronesené v Umělecké besedě, srov. VĚDECKÝ A LITERÁRNÍ ŽIVOT 1877: 334. Jak dále upozornil Jireček, ve sbírce rukopisů „snad Václava Magrle ze Sobišku, jehož přepisy se nalézají v bibliotéce biskupství litoměřického, v konventě kapucínů horšovotýnských a v Bočkově sbírce, nyní v zemském archivu brněnském“, se našly též spisy o rakouském maršálkovi Herrmannu Kristofu Russwormovi (JIREČEK 1876b: 96–97; též 1876: 3). Lze proto předpokládat, že K. Sabina využil některých z těchto pramenů i při psaní svého rozsáhlého historického románu *Ruesswurm*, který vycházel v *Pražském deníku* v druhé polovině roku 1866 a patřil stejně jako i *Osudná kniha* do okruhu historizujících próz z počátku 17. století, v nichž Sabina využil historické archiválie studované pro závěrečné a zčásti už nedopsané partie svého *Dějpisu literatury československé staré a střední doby*.

ním beletristou, který dané téma zpracoval. Jeho hlavním pramenem (viz dále) byly paměti Henyka z Valdštejna, vydané v r. 1618 nebo 1619 pod smyšleným jménem Jan Pravda Litovanský a nazvané *Apologia nebo vypsání velikého a těžkého neštěstí...*, jež jsou známy v několika opisech a v jednom tištěném exempláři, v 19. století chovaném v biskupské knihovně v Litoměřicích (JIREČEK 1876: 305; 1878: 37). Magerlův spis charakterizoval Sabina v *Osudné knize* jako knihu, jejíž záměr byl „potvrditi nespokojence v snahách proti vládě a přívržencům jejím, i odhaliti všechny tajné pikle, jež se při dvoře a při hlavních kancelářích proti svobodám národa českého od časův Ferdinanda Prvního kuly. [...] Byl to spis tajný, jenž nikdy státi se neměl veřejným, neboť příliš nápadně se v něm doráželo na vládu, příliš urážlivě se tam mluvilo o osobách nejvyšších, živých i zemřelých, takže snadno by bývalo spisovatele pro velezrádu stíhati a odsouditi“ (SABINA 1866: 174). Svůj úsudek o ztracené knize založil na několika místech dochovaných jako citáty v dobových soudních aktech, jež kritizují císaře Rudolfa II. a Matyáše, vídeňského kardinála Melichara Khlesla aj. (tyto citáty později otiskl JIREČEK 1878: 31–32). Ve své povídce také přímo odkázal na soudní obsílku zaslanou Valdštejnovi jménem císaře Matyáše v únoru 1617, která tato závadná místa jmenovitě uvádí. Tato listina poskytuje podle jeho slov možnost „aspoň poněkud nahlédnouti do obsahu nebezpečné oné knihy, jež během časův se ztratila“ (SABINA 1866: 210). V chodu však nebylo jen cenzurní řízení kvůli podvrtné knize. Henyk z Valdštejna, hejtman a majitel soukromé knihtiskárny v Dobrovici u Mladé Boleslavi, byl v první řadě vyšetřován kvůli podezření, že nařídil popravu faktora své tiskárny Ondřeje Mizery Jarovského, s nímž v létě 1615 uzavřel smlouvu na vydání podvrtné knihy.

Vrchní tiskař Mizera se v uvedené smlouvě zavázal, že pro Hynka, jak Sabina nazývá Henyka z Valdštejna, zařídí vytištění 206 exemplářů knihy, kterou pak „žádnému ukazovati a čísti pod skutečným [= faktickým, skutkovým] trestem dát nemá“ (IBID.: 159). Už výše v Sabinově textu Mizera o této knize prohlásil, že „chová v sobě veliké pravdy a odvážné výroky“, avšak „vydání určeno jest toliko pro přátely pánův Hynka a Magrle“, protože kniha je tak „peprna“, že se „nebude veřejně prodávati, ba ani nemůže“ (IBID.: 158). Faktor pak Valdštejnovi v pořádku předá všechny objednané výtisky, které „se složily v truhlici, tato v sklípku tajně zakopala“ (IBID.: 174). Ani jeden z nich přitom netušil, že Mizerův pomocník tiskař Hous mezitím z knihy pořídil patisk, s nímž se v Praze snaží obchodovat. Hned první z takto prodaných falzifikátů se však dostane do rukou úředníků dvorské kanceláře. Hynkovi je nařízeno odevzdat celý náklad ke zničení a je s ním jako se šlechticem pouze zahájeno vyšetřování, zatímco správce tiskárny

Mizera je uvězněn v Bílé věži na Pražském hradě. V jedné z mála fabulovaných pasáží své povídky Sabina vylíčil pocity žalářovaného Mizery: „Po celou dobu, již v Bílé věži strávil, nenavštívil ho spánek. Podřímnul jen někdy, a to jako na vodě“ (IBID.: 196). Mizera je posléze na Hynkovu žádost jako jeho poddaný propuštěn. Hynkovi se však nepodaří získat od něho zpět usvědčující smlouvu, která se mezitím ztratila. Aby se zbavil nežádoucího svědka, uvězní faktora tajně u sebe v zámecké šatlavě v Dobrovici a nechá ho stít. V popisu kata Martinka („zahalen v plášť popravčí, červený, pod pláštěm choval široký meč“) je možné nalézt náznak na Máchu, avšak vlastní scéna popravy je na rozdíl od líčení v *Křivokladu* nebo v *Máji* podána věcně a maximálně stroze: „Mizera na zemi spal. Popravce ho probudil. V půl hodině byla práce vykonána. Pan Valdštejn k tomu svítil, když Mizerova hlava padla“ (IBID.: 197). Hynek dá rozhlásit zprávu o Mizerově útěku a svaluje na něho zodpovědnost za vydání nebezpečné knihy. Poprava se však vyzradí a během rozsáhlého vyšetřování se znovu objeví i ztracená smlouva. Hynek je zatčen, nabízí úplatky a žádá o pardon. Následuje pointa: „Císař a král Matiaš [...] odpustil Valdštejnovi a přijal ho na milost. [...] Za to Hynek Valdštejn opustil svou stranu, stal se politickým přeběhlíkem a přítelem těch, jež druhdy k smrti nenáviděl“ (IBID.: 212).

Tolik Sabinova povídka. Z literatury víme, že Henyk z Valdštejna dosáhl milosti u císaře tím, že se mu naprosto podrobil a zavázal se vyplatit enormní pokutu 50 000 kop míšeňských grošů; údajně také nebyl pokládán za zcela příčetného (VĚDECKÝ A LITERÁRNÍ ŽIVOT 1877: 334; JIREČEK 1876: 304). U Sabininy se též nečiní zmínka o důsledcích, které měl Valdštejnův proces pro další podstatnou postavu případu, spisovatele Magerla. Ten se podle dnešní odborné literatury „hájl tím, že spis pouze půjčil Henykovi k prohlédnutí, ale nedal mu souhlas k vydání; roku 1617 dostal milost“ (PUMPRLA 2010: 1158; podobně už MENČÍK 1888: 107). Hlavní obětí tak zůstal nevinný zavražděný faktor.

3.

Dostupné informace o případu lze v mnohém doplnit zmiňovaným Sabinyvým odborným článkem o Henykovi z Valdštejna, který byl uveřejněn ve *Světotozoru* (SABINA 1867) jeden a půl roku po publikaci *Osudné knihy*. V novější literatuře registruje tento článek zřejmě pouze *Lexikon české literatury* v hesle

o Henykovi z Valdštejna (SICHÁLEK 2008: 1193), v literatuře věnované K. Sabinovi nebyl dosud nikde uveden. Sabinův informativní text svou délkou i mírou faktografického detailu předstihl všechna pozdější vyjádření Josefa Jirečka (od r. 1873), z nichž poté vycházela i veškerá další literatura k danému tématu. Avšak Jireček sám k němu neodkazoval – snad tento text neznal, snad se o něm též nechtěl vyjadřovat vzhledem k Sabinovu nedávnému vyobcování z oficiální české kultury, jež proběhlo v létě 1872 a bylo hojně medializováno (podrobně CHARYPAR 2014). Sabinovo pojednání zůstalo neznámé. Jeho autor přitom ve své době jako jediný podal souvislý životopis Henyka z Valdštejna, mj. na základě jeho *Apologie* a dokumentace v ní obsažené. Provedl zároveň podrobnou kritiku tohoto pramene, zahrnul do svého zkoumání další historické materiály a zasadil celé téma do politických souvislostí předbělohorské éry. V Henykově biografii se ovšem věnoval hlavně kauze podvrtné knihy a zavraždění Mizery, ale podal také obšírnou zprávu mj. o Henykově významné aktivní účasti v čarodějnických procesech z předchozích let. (Ač se tato skutečnost v povídce *Osudná kniha* neobjevila, je jistě podstatná pro pochopení toho, že Henykovi nečinilo zřejmě žádné obtíže nechat někoho usmrtit.) Podrobně též objasnil okolnosti značně velké pokuty, kterou Henyk zčásti uhradil z majetku své manželky a zbytek se uvolil splácet v ročních lhůtách (SABINA 1867: 176–177). Mezi jiným také upozornil na časově autentickou reflexi Henykovy kauzy v rukopisné *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře, jejíž průkopnickou edici souběžně připravoval Karel Tieftrunk (srov. SKÁLA ZE ZHOŘE 1866: 118–119). Podle Sabiny „Skála líčí tohoto Valdštejna co člověka zlomyslného, hrdlem propadlého, jenž velkou sumou peněz se vyplatil, aby zasluženému trestu co zrádce a vrah ušel, a posléze i odpadlíkem od strany národní a náboženství svého se stal“. O Henykově případu prý sice „vypravuje Pavel Skála zřetelně, ale příliš stručně“ (SABINA 1867: 98, 128).

Obšírný článek jasně ukazuje, co všechno Sabina vytěžil z historických materiálů pro svoji starší povídku, od vlastního námětu až po jména pomocného tiskaře House nebo kata Martinka, a zároveň napomáhá určit objem a funkci fiktivních prvků v *Osudné knize*. Zmiňme se zde pouze o dvou výraznějších momentech, které se podílely na zbeletrizování historické předlohy. První z nich je jméno Jan Pravda Litovanský, jímž je Henykova *Apologia* na titulním listu autorizována. V literatuře odedávna převažuje názor, že se jedná o Henykův pseudonym, a to tím spíše, že spis je Henykovi dedikován (JIREČEK 1876: 304–305; VOIT 2006: 918); jen ojediněle bývá Henykovo autorství považováno za dubiózní (SICHÁLEK 2008: 1193; PUMPRLA 2010 o *Apologii* nehovoří). Ani

Sabina však zprvu nebyl přesvědčen, že knihu napsal Henyk, a ve svém článku vymezil jeho podíl na ní takto: „Nevidí se nám věci docela nemožnou, že pan Hynek sám se pokusil o svou obranu, čehož však zde tvrditi nechceme. To ale jisto jest, že při spisování apologie této byl hlavním pomocníkem, aneb ji sepsati dal od člověka jemu slepě oddaného, poskytnuv mu k tomu všech dokladův“ (SABINA 1867: 98). V dalším textu nazýval tohoto autora prostě „Litovanský“. V literárním příběhu své povídky se však cítil nucen tuto historicky nedoloženou osobu dourčit. Tak se z Litovanského v *Osudné knize* stal „kněz Jan Litovanský, jenž tehdáž ve Mšeně se zdržoval“ a byl podle Sabinova soudu „přílišný přítel“ Henykův (IBID.: 186, 211). Je ale třeba dodat, že o něco později – stále ještě před Jirečkem – Sabina své vnímání domnělého Litovanského opravil. V minoritním krátkém článku o pseudonymech v české literatuře vyslovil zcela určitě náhled, že „nikdo jiný ten Litovanský nebyl než Valdštejn sám: na to svědčí všechny okolnosti a celá povaha spisu“ (SABINA 1871: 254).

Druhým příkladem odchýlení se od historických fakt v *Osudné knize* je postava Sixta Palmy, který v povídce ztělesnil symbol protivládního spisovatele coby mučedníka. Palma tu vystupuje jako tiskař, který „pro článek jakýs a píseň byl vyšetřován, těžce trestán a posléze z Prahy vyhnán“ (SABINA 1866: 158). V prosincové noci r. 1615 se Palma vrací do Dobrovice jako žebrák a žádá svého přítele Mizeru o nocleh, ten ho ale odežene. Palma Mizerovi zlořečí a prorokuje mu brzkou smrt. Sám pak umrzne ještě téže noci. Naproti tomu historický Sixt Palma Močidlanský, pražský tiskař a náboženský spisovatel, zjevně neměl s Henykovým případem ani s dobrovickou tiskárnou nic společného. K jeho opakovanému věznění a později vyhnanství, mj. pro satirické básně připomínající Jana Husa, došlo už za Rudolfovy vlády. V únoru 1610 bylo toto vyhnanství zrušeno, Palma získal zpět i svou tiskárnu a mohl pokračovat ve své vydavatelské činnosti, již lze doložit zhruba až po rok 1614. Po Bílé hoře snad odešel do exilu (srov. zvláště VOIT 2006: 656–658; dále JIREČEK 1876: 73–75; KNIHOPIŠ 1956: 20–30; KOLÁR 2000: 772–773; PUMPRLA 2010: 814–815). Zde tedy výslednou podobu prózy *Osudná kniha* zřejmě ovlivnil nedostatek informací, který dal vzniknout básnické licenci. V jejím rámci zasadil Sabina Sixta Palmu do svého historizujícího narativu jako pobočnou postavu, která sice pocházela z téhož dobového a profesního prostředí jako protagonisté *Osudné knihy*, fakticky však do příběhu nepatřila. Současně posílil mučednickou aureolu, jež perzekvovaného tiskaře obestírala.

Oba uvedené momenty spojuje skutečnost, že se zde Sabina zřejmě cítil nucen domyslet chybějící (Litovanský) nebo jemu neznámé (Palma) historické

údaje, k čemuž jinak v *Osudné knize* sáhl zcela výjimečně. Dále lze zřejmě uvést už pouze jediný takto doplněný motiv, totiž vyzrazení popravky faktora Mizery prostřednictvím epizodní postavy katovy ženy Háty, na jejíž jméno jinak v literatuře nenarážíme (mohlo se ale objevit v části dokumentace, kterou Sabinovo pojednání ve *Světozoru* necituje). Potenciálně beletrizující momenty, k nimž jsme poukázali, zjevně posloužily jen k obratnější fabulaci literárního příběhu a zřetelnějšímu prokreslení jeho kontur. Tyto prvky však jsou v povídce až překvapivě řídké a pro tematickou výstavbu textu nedůležité, uvážíme-li dobový úzus v daném literárním časoprostoru. Pro tento úzus bylo charakteristické až bezbřehé fabulování na úkor historické fakticity s cílem vyhovět očekávání běžného čtenáře, jenž v (pseudo)historických kulisách hledal populární romantická schémata, a tím naplnit konvenci žánru. Uvědomme si, že v polovině šedesátých let 19. století Sabinovým vrstevníkem v oboru historizující prózy nebyl Jirásek ani Winter, ale Josef Svátek či teprve začínající Václav Vlček, nemluvě o popularitě textů starších autorů jako Josefa Jiřího Kolára nebo zvláště Karla Herloßsohna-Herloše, jehož spisy tehdy vycházely paralelně v češtině i v němčině. Až o nějakých patnáct let později vyvrcholila tvorba Václava Beneše Třebízského, která přinesla patrné zvýšení umělecké úrovně historizující beletrie u nás, avšak stále si zachovávala silně romantický ráz.

Doplňme však ještě jednu možnou rovinu čtení *Osudné knihy*, totiž rovinu politicky aktualizací. Sama metoda historické právní kauzy s využitím soudní dokumentace připomíná některými rysy novinové zprávy o tiskových procesech v Rakousku šedesátých let 19. století. Tato nečasová aktualizace, která se ovšem v povídce neprojevuje nijak výrazně, se mohla do textu dostat i bezděky, je však také možné, že jí autor využil záměrně jako prostředku ke zvýšení literární povahy svého díla. Zdá se, že přes uzuální tendenci *Osudné knihy* k věrné fakticitě Sabina spor Budovcovy „národní“ strany s císařem Matyášem vnímal současně i prizmatem německo-českého nacionálního konfliktu své doby. Napjatá politická situace před Bílou horou, kdy „stav země české [...] dosáhl už takového stupně nebezpečnosti a nejistoty, že se známky blížícího se veřejného vzbouření co den množily“ (SABINA 1866: 157), může upomínat nejenom na poměry předcházející revoluci r. 1848, ale ještě spíše zcela aktuálně na situaci za vlády rakouského ministerského předsedy Antona von Schmerling (1860–1865), během níž v Čechách docházelo k nebývalé perzekuci a uvěznování novinářů a která potom kulminovala v letech následujících po rakousko-uherském vyrovnání z r. 1867 (k tiskovým poměrům této doby srov. CHARYPAR 2013). Nacionální perspektivě *Osudné knihy* odpovídá i výše citované Sabinovo konečné

hodnocení, podle něhož se omilostněný Henyk z Valdštejna stal „politickým přeběhlíkem“ na stranu rakouské vlády a těch, „jež druhdy k smrti nenáviděl“ (SABINA 1866: 212).

Tematizování doby šedesátých let 19. století v povídce napovídá i samo využití a citování úřední dokumentace z kauzy podvrtné knihy. V závislosti na ustanovení zákona o tisku č. 6/1863 totiž měly noviny uloženo povinně informovat o konfiskacích a jiných tiskových postizích, jimž byly podrobeny, a ve specializovaných rubrikách (Ze soudní síně *Národních listů* aj.) navíc podrobně referovaly o průběhu soudních tiskových líčení a nezřídka též *in extenso* přetiskovaly forenzní dokumenty ke konkrétním případům. Tato praxe proto i do jisté míry charakterizovala politický tisk éry liberalismu. V *Osudné knize* ostatně narážíme na občasně užití právnických pojmů z 19. století, jako je např. „vyzdvížení procesu“ (IBID.), tzn. zrušení procesu (z něm. *aufheben* = 1. zvednout, 2. zrušit), „velezrada“ (IBID.: 174) aj. Je tedy pravděpodobné, že Sabinu zaujala na kauze Henyka z Valdštejna především její celková aktuálnost, bez níž by možná jen stěží věnoval tomuto tématu rozsáhlou povídku a historické pojednání. Z dnešního, nehistorického pohledu lze dokonce nabýt dojmu, že klíčové postavy v *Osudné knize* potenciálně předjímají některé Sabinovy životní role: „zrádce“ vlasteneckého ideálu, který sepisuje svoji obranu (Hynek), vězně a oběti moci (Mizera) i perzekvovaného spisovatele (Palma). Zde však už interpretace zřejmě zachází příliš daleko.

Očekávané klasifikace analyzované povídky *Osudná kniha* jako díla „romantického“ či „realistického“ se z dobrých důvodů zdržíme. Z pohledu realismu na této povídce zaujme zejména její maximálně těsné přimknutí k historickým faktům, jež lze vysledovat na základě detailního textového porovnání *Osudné knihy* s pozdějším Sabinovým pojednáním z r. 1867. To pro nás bylo, znovu to musíme opakovat, nejpodrobnějším zdrojem informací k danému tématu. Historická věrnost *Osudné knihy* svou mírou výrazně převyšuje úzus obvyklý nejen u Sabinových současníků, ale třeba ještě u Jiráska. Nelze patrně říci, že povídka v tomto ohledu předchází svou dobu, spíše se z ní vymyká. Zdůrazněme však také, že ani neobyčejně výrazné potlačování prvků fikce v ní se nemusí nutně nést v duchu tendencí realismu, který přece za všech okolností zůstává literaturou. Literarizování námětu, pokud výrazněji nepřetváří jeho obsah a smysl, bylo pro umělecký realismus nezbytností. Vnímání některých prvků z pohledu pomyslné doktríny realismu je proto víceznačné, ne-li kontraproduktivní. Např. tematizování tiskových poměrů šedesátých let 19. století v *Osudné knize* sice odpovídá

realistické tendenci uvádět do literárního textu publicistická témata, avšak v historizujícím narativu zasazeném do doby počátku 17. století působí zároveň jako anachronismus. Z literárního hlediska však proti němu nelze mnoho namídat. Autor *Osudné knihy* usiloval nejen o to, aby podal věrnou zprávu o soudní kauze Henyka z Valdštejna, ale zároveň se snažil téma přiblížit vnímání čtenáře své vlastní doby. Realistický přístup neznamenal nikdy, ani u takto specifického textu, popření tvůrčího činu spisovatele a literární povahy díla. Z obrácené perspektivy můžeme konstatovat, že také žádné realisticky orientované dílo nemůže být výrazně ahistorické, postavené mimo konkrétní společensko-historickou situaci. Není patrně náhodné, že i venkovské realistické prózy byly autory často zasazovány o několik desetiletí nazpět a reflektovaly buď dobu roboty před r. 1848, nebo přeměnu českého venkova s nástupem kapitalismu v sedmdesátých letech.

PRAMENY

ERBEN, Karel Jaromír

1939 *Dílo 2. Próza a divadlo*; ed. Antonín Grund (Praha: Melantrich)

JIREČEK, Josef

1873 „O vyvinutí historické prózy české za XVI. a XVII. věku“; *ČČM* 37, s. 408–420

1876 *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. Ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného 2 (M–Ž)* (Praha: B. Tempský)

1876b „O některých sbornících obsahu historického z 15. až 17. století“; *Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze / Sitzungsberichte der Königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag* 18, č. 2, s. 83–98

1878 „Některé příhody pana Henyka z Waldšteina. Mravopisný obraz z počátku XVII. věku“; *Osvěta* 8, díl 1, s. 26–38

MENČÍK, Ferdinand

1888 „Cenzura v Čechách a na Moravě“; *Věstník Královské české společnosti nauk* 2, s. 85–136

PALACKÝ, František

1836 „Historie statku lobkovského“; *ČČM* 10, s. 288–298

SABINA, Karel

1847 „Jiřina. Povídka z časů Jindřicha Korutana od P. Chocholouška“; *Květy* 14, č. 65, 1. 6., s. 259–260; č. 66, 3. 6., s. 263–264; č. 67, 5. 6., s. 268

1859 „Proslov“; *Jasoň* 1, č. 1, 1. 4., s. 1, bez podpisu

1861–1866 *Dějepis literatury československé staré a střední doby* (Praha: A. Štorch)

1866 „Osudná kniha. Historická povídka“; *Květy* 1, č. 14, s. 157–160; č. 15, s. 173–176; č. 16, s. 184–188; č. 17, s. 193–197; č. 18, s. 208–212

1867 „Hynek z Valdštejna, pán na Dobrovici, Kunštberku aj. Obrázek z doby předbělohorské“; *Světozor* 1,

č. 10, 13. 9., s. 97–98; č. 11, 20. 9., s. 107–109; č. 12, 27. 9., s. 116–117; č. 13, 4. 10., s. 127–128; č. 14, 11. 10., s. 138–140; č. 15, 18. 10., s. 149–150; č. 17, 31. 10., s. 166; č. 18, 8. 11., s. 176–177, podeps. K. S. 1871 „O pseudonymech v literatuře české“; *Květy* 6, č. 32, 10. 8., s. 254, podeps. K. S. 2014 *Osudná kniha. Tři prózy z doby reformace*; ed. Petra Hesová (Praha: FF UK)

SKÁLA ZE ZHOŘE, Pavel

1866 *Historie česká od r. 1602 do r. 1623*, díl 2 (1617 a 1618); ed. Karel Tieftrunk (Praha: I. L. Kober)

TOMEK, Václav Vladivoj

1847 „Paměti kolegiátů koleje Karlovy“; *ČČM* 21, díl 2, s. 389–411, 498–529, 606–640

VĚDECKÝ A LITERÁRNÍ ŽIVOT

1877 „Vědecký a literární život“; *Světozor* 11, č. 28 (příloha), s. 334–335, bez podpisu

LITERATURA

BROŽOVÁ, Věra

2009 „Komentář“ a „Ediční zpráva“; in Zikmund Winter: *Povídky* (Brno: Host), s. 337–364 a 365–376

FORST, Vladimír

1965 „Wintrova próza historického dokumentu“; in Vladimír Forst (red.): *Realismus a modernost. Proměny v české próze 19. století* (Praha: ČSAV), s. 115–135

HRBATA, Zdeněk

1989 „K pramenům teorie historického románu (Sainte-Beuvova kritika Flaubertova románu *Salambo*)“; *Česká literatura* 37, č. 2, s. 111–124

HRBATA, Zdeněk – PROCHÁZKA, Martin

2005 *Romantismus a romantismy. Pojmy, proudy, kontexty* (Praha: Karolinum)

HÝSEK, Miloslav

1921 „Bílá hora v české literatuře“; in *Na Bílé hoře*, 2., přepracované a rozhojnené vyd. (Praha: A. B. Černý), s. 107–145

CHARYPAR, Michal

2013 „V zájmu širší a užší vlasti. Literární cenzura v éře měšťanského liberalismu a modernismu (1863–1918)“ [pracovní text]

2014 „Národ nezná odpuštění: Expatriace Karla Sabiny v srpnu 1872“; *Česká literatura* 62, č. 2, s. 184–214

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1987 *Alois Jirásek* (Praha: Melantrich)

KNIHOPIS

1956 *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2 (Tisky z let 1501–1800)*, část 6 (P – Píseň) (Praha: ČSAV)

1965 *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 2 (Tisky z let 1501–1800), část 8 (S–V)* (Praha: ČSAV)

KOLÁR, Jaroslav

2000 „Palma Močidlanský, Sixt“; in *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/II* (Praha: Academia), s. 772–73

KRASNICKÝ, Roman

1989 „Modernismus a historismus (Historický román v kontextu estetických postulátů počátku 20. století)“; *Česká literatura 37*, č. 2, s. 125–135

KUSÁKOVÁ, Lenka – PÍŠA, Petr

2011 „Historická črta pražského archiváře K. J. Erbena“; in Kateřina Piorecká – Ivo Navrátil (edd.): *Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách 2. Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 14* (Litoměřice: SOA – Semily: SOA), s. 97–107

PARKER, William Mathie

1960 „Preface“; in Walter Scott: *Quentin Durward* (London: J. M. Dent & Sons Ltd.), s. v–xi

PELÁN, Jiří

2013 „Máchova historická próza“; *Ricerche slavistiche 57*, č. 11, s. 5–28 (v tisku)

PEŠAT, Zdeněk

1961 „Alois Jirásek“; in Jiří Brabec a kol.: *Dějiny české literatury 3* (Praha: ČSAV), s. 431–464

PUMPRLA, Václav

2010 *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16. – 18. století* (Praha: Kabinet pro klasická studia – Filosofický ústav AV ČR)

ŘEZNÍKOVÁ, Lenka

2004 *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století* (Praha: Libri)

SICHÁLEK, Jakub

2008 „z Valdštejna, Henryk“; in *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4/II* (Praha: Academia), s. 1192–1193

VOIT, Petr

2006 *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století* (Praha: Libri – Královská kanonie premonstrátů na Strahově)

WHITE, Hayden

1973/2011 *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*; přel. Miroslav Kotásek (Brno: Host)

